

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH METODOLOGIYASI

**Raximjonova Oyjamol Qo'qon universiteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi,
Rustamova Dilfuzaxon Vohidjon qizi
Qo'qon Universiteti Ta'lim kafedrası o'qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga ot so'z turkumini o'rgatishda innovatsion metodlardan foydalanishdagi bir nechta usullar kesimi bayon etilgan. 4-sinf o'quvchilariga otlarning ma'no turlari va otlarda kelishik qo'shimchalari mavzularini tushuntirish hamda mavzularni yoritish jarayonida interfaol usullardan hisoblangan "o'qib tushunish", "tinglash", "yozib tushunish" va "so'zlash" kabi ko'nikmalar asosida darslarni tashkil etish jarayoniga guvoh bo'lamiz. Ushbu ko'nikmalar asosida darslarni tashkil etishda, mavzular o'quvchilarga to'liq holda tushunarli bo'ladi va o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi deb hisoblaymiz.

Kalit so'zlar: metod, didaktika, kreativ fikrlash, interfaol, to'rt kompetetsiya, pedagogika

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. Bu usullar o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga va darslarni qiziqarli tashkil etishdagi muhim jarayonlardir. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik(o'qitish, ta'lim berish) vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. O'qituvchi dars jarayonida an'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, yangi innovatsion texnologiyalarni ham qo'llashi, bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biridir.

Har qanday jarayon harakatdir, moddiy dunyodagi narsalar yoki hodisalarning asta-sekin o'zgarishidir. O'qitish jarayoni ham yosh avlodda aqliy kuchlarni rivojlantirishga va axloqiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan harakatdir. Biz o'qitish jarayonini qanday tushunamiz? O'qitish jarayoni - qituvchining va u rahbarlik qiladigan o'quvchilarning ularda aqliy qobiliyatlarni o'stirish, dialektik dunyoqarash asoslarini tarkib toptirish va hayotga tayyorgarlikni amalga oshirish maqsadida bilim, ko'nikma va malakalar tizimini ongli hamda puxta o'zlashtirishga qaratilgan ilmiy asosdagi ishlarning majmuyidir.

Maktabdagi o'qitish jarayoni qandaydir tasodifiy va, ayniqsa, pedagogning xususiy fikridan kelib chiqadigan narsa emas. O'qitish jarayoni bilish nazariyasi asosida tarkib topadi va jamiyatning rivojlanish qonuniyatlaridan kelib chiqadigan talablarni aks ettiradi.

Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohatlardan ko'zlangan maqsad, eng avvalo, barkamol avlodni tarniyalab voyaga yetkazshdir. Zeroki, O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti takidlaganlaridek:

Eng avvalo, bizning ta'lim tizimga bo'lgan munosabatimizni ham tubdan o'zgartirish kerak. Ta'lim islohoti bizni demokratik o'zgarishlar, yangi jamiyat barpo etish yo'lidan dadil yetaklovchgi, barchamizni harakatlantiruvchi ichki kuch bo'lmog'i zarur. Har birimizga besh barmoqdek, eskicha aytganda, to'qqiz puldek ayon bo'lsinkim, ta'lim-tarbiya tizimini o'zgartirmasdan turib, odamlar ongini, demakki, ularning turmush tarzini ham o'zgartirish mumkin emas.

Ta'lim tizimida innovatsiya deganda, ta'lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni tushuniladi. Bu kabi texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. Hamda darsning barcha o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. O'rganuvchi bu jarayonda o'yinlar orqali ta'lim olib, o'qib o'zlashtirganini ham sezmay qoladi.

Ma'lumot sifatida shuni aytib o'tish joizki, darslar didaktik o'yinlar orqali

tashkil etilganda, bolalarda aqliy, ahloqiy, jismoniy va estetik jihatdan rivojlanish jarayonlari jadallashadi. O'yin orqali barcha psixik jarayonlarni, shaxsning shakllanishiga, bolaning rivojlanishi uchun alohida sharoit yaratiladi.

Bugungi kundagi "2022 - 2026 - yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dastur" asosida ishlangan va ta'lim berilayotgan boshlang'ich sinflardagi "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklarimizda ham o'quvchilarni kreartiv fikrlashga undaydigan innovatsion metodlardan foydalanishga katta e'tibor qaratilgan. Kreativ fikrlash bugungi ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Bu esa o'quvchilarda kelgusida muaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishdir. Aniqroq qilib aytganda, bugungi o'quvchi kelajakda hozirda hatto mavjud bo'lmagan sohalarda ishlashi, yangi muammolarga yangicha yechimlar topishi, tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi. Yosh avlodga shu yondashuvlar asosida bilim berishga bugungi o'qituvchi ham tayyor turishi kerak, albatta.

Ot mavzusini o'rganish tizimi maqsadga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, bunda shu so'z turkumining umumlashtirilgan ma'nosi va grammatik belgilari aniq izchillikda, bir-biri bilan ilmiy asoslangan bog'liqlikda o'rganiladi.

Maqola davomida biz, yuqorida aytib o'tganimizdek, 4-sinf o'quvchilariga ona tili fanida yoritilgan, ot so'z turkumini o'rgatishdagi muhim mavzulardan hisoblangan, otlarning ma'no turlari va otlarda kelishik qo'shimchalari mavzularini tushuntirishdagi innovatsion metodlardan hisoblangan to'rt kompetetsiyadagi ma'lumotlarga ega bo'lishimiz, mumkin. Hamda bu usullar orqali darslarni tashkil etish, darslarning samaradorligini oshirishiga, darslarni qiziqarli tashkillanishiga va o'quvchilarni kreativ fikrlatishga undaydi.

Boshlang'ich sinflarda ot so'z turkumini o'rgatish vazifalari quyidagilar:

- 1) "ot" haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish;
- 2) kim? so'rog'iga javob bo'lgan (shaxs bildirgan) otlardan nima? so'rog'iga javob bo'lgan (narsa, hayvon, faoliyat-jarayonlarni bildirgan) otlarni farqlash ko'nikmasini hosil qilish;
- 3) kishilarning familiyasi, ismi, otasining ismi, hayvonlarga qo'yilgan nomlar va geografik nomlarni bosh harf bilan yozish ko'nikmasini hosil qilish;
- 4) otlarda son(otlarni birlik va ko'plikda qo'llanishi) bilan tanishtirish;
- 5) otlarda egalik qo'shimchalari bilan to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish;
- 6) o'quvchilarda otlarda kelishik qo'shimchalari va otlarni kelishik qo'shimchalari bilan turlanishi haqida malaka hosil qilish;
- 7) o'quvchilar lug'atini yangi so'zlar bilan boyitish va ulardan nutqda aniq, o'rinli foydalanish malakasini o'stirish;
- 8) so'zlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirishni bilish.

4-sinf o'quvchilariga ot so'z turkumini yoritishdagi mavzular kesimi shuki, ot so'z turkumining ma'no turlarini takrorlash, otlardagi egalik qo'shimchalari, ko'plikdagi otlarning turlanishini o'rgatish, har bir kelishikning xususiyatlarini alohida o'rgatish va u bilan bog'liq holda kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqida tushunchalar berish hamda ot yasovchi qo'shimchalar kabi mavzularni tushuntirish. Bizning dastlabki vazifamiz o'quvchilarga otlarning ma'nosiga ko'ra turlarini haqidagi tushunchalarni yodga oldirishdan iboratdir. Bu quyidagicha amalga oshadi:

Otlar ma'nosiga ko'ra atoqli va turdosh otlarga bo'linadi.

Bir turdagi predmet, shaxs va hodisalarni alohida nomlab ko'rsatadigan otlar atoqli otlar deyiladi. Atoqli otlarga quyidagilar kiradi: kishilarning ismi, sharifi va taxallusi (A'zam, Alisher Navoiy), hayvonlarga atab qo'yilgan nomlar (Mosh, Olapar), joy nomlari (Toshkent, Beshariq), tashkilot va muassasa nomlari (Qo'qon Universiteti, "Lazzat" oshxonasi), tarixiy nom va bayram nomlari ("Navro'z" bayrami, Mustaqillik kuni), kitob, gazeta, jurnal va kino nomlari

("O'tkan kunlar" asari, "G'uncha jurnali", suv havzalari va inshoot nomlari (Orol dengizi, Amudaryo), planeta, yulduz, sayyoralarning nomlari (Yer, Yulduz, Mars), yuqori mansab nomlari (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti) shular jumlasidandir. Atoqli otlar bosh harflar bilan yoziladi. Va bu atoqli otlar nomlar deb yuritiladi.

Bir turdagi predmet, hodisalarning umumlashtiruvchi nomini bildirgan otlar turdosh otlar deyiladi. Turdosh otlarga quyidagilar kiradi: aniq otlar (daftar, qalam, stol, muzqaymoq), mavhum otlar (baxt, bolalik, quvonch) kabi. Turdosh otlar guruhiga kiruvchi so'zlarni otlar deb yuritamiz.

Ma'lumot sifatida shuni ham aytib o'tish joizki, o'quvchilarga sifat, fe'l va boshqa so'z turkumidan yasalgan mavhum ma'nodagi (yaxshilik, go'zallik, ishonch, qo'rqinch, tayanch) kabi so'zlar ham ot so'z turkumiga mansub ekanligini haqida ma'lumotlar berish, muhim jarayondir.

O'quvchilar otlarni ma'nolariga ko'ra ajratishni tushunganlaridan so'ng, mavzuni mustahkamlash maqsadida mashqlar bajartiramiz. Jumladan, otlarning nutqda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatish uchun 4-sinf ona tili darsligida ot – so'z turkumi mavzusida berilgan "Tangabaliq" nomli hikoyadagi ot so'z turkumiga oid bo'lgan so'zlarni topishlarini buyuramiz. So'ngra, matnni shu so'zlarsiz o'qishlarini so'raymiz. O'quvchilar matndagi otlarni tushurib qoldirib o'qiganida, matn mazmunini tushunib bo'lmasligini anglaydilar. Hamda o'quvchilarga xulosa chiqariladi: o'z atrofimizni o'rab olgan shaxs va narsalarning barchasi ot so'z turkumiga doir ekan. Biz bu so'zlarsiz bir-birimizga o'z fikrimizni tushuntira olmaymiz. Shundan so'ng biz o'quvchilarga darslikda berilgan, Xudoyberdi To'xtaboyev qalamiga mansub "Davronjonning uyiga kelgan mehmonlar" haqidagi mashqmizni bajartiramiz. Bu mashqni quyidagicha bajartirishimiz, mumkin. Dastlab, o'quvchilarga mashq shartini tushuntiramiz. Ya'ni, o'quvchilar hikoyadagi ot so'z turkumiga oid so'zlarni shaxs nomlari, narsa nomlari va joy nomlariga ko'ra ajratib yozishlari kerak bo'ladi. Biz o'quvchilarni kitoblarini yoptirgan holatda, hikoyani o'zimiz o'qib beramiz yoki hikoyani audio holatida eshittiramiz. Bu jarayondan o'quvchilarda bir paytda ham eshinish, ham yozish ya'ni tinglab tushunish ko'nikmalari shakllanadi.

4-sinfda ot ustida ishlashning asosiy vazifalaridan yana biri, fikrlarni bayon qilishda otning kelishik qo'shimchalaridan ongli foydalanish va kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozishga o'rgatish hisoblanadi.

O'quvchilarga kelishik qo'shimchalarini o'rgatishda quyidagi rejaga asoslanib o'rgatsak, o'quvchilar ongida kelishiklar mavzusida tartibli ma'lumotlar hosil bo'ladi:

- kelishikning grammatik ma'nosi;
- so'roqlari;
- qo'shimchasi;
- gapdagi vazifasi.

Otlardagi -ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalari kelishik qo'shimchalaridir. Otlarda oltita kelishik bor.

Bosh kelishik shakli.

Bosh kelishikning xususiyatlarini o'rganish mobaynida, o'quvchilarga otning kelishik qo'shimchasi yo'q holati bosh kelishik hisoblanishi, bosh kelishikdagi ot boshqa so'zni o'ziga tobe qilishi, kim? nima? kimlar? nimalar? so'roqlariga javob bo'lishi, gapda ega vazifasida kelishi haqida ko'nikmalar hosil qilinadi. Lug'atlarda otlar bosh kelishik shaklida berilishi va bosh shakl deb yuritilishi tanishtiriladi.

Qaratqich kelishigi shakli.

Biz qaratqich kelishigi mavzusida o'quvchilarga quidagilarni tushuntirishimiz kerak:

Qaratqich kelishigida turlangan ot biror obyektga qarashlilik ma'nosini bildiradi. Gaplarda boshqa otlarga bog'lanadi. U bo'langan ot egalik qo'shimchasi bilan

qo'llanadi(stolning oyog'i, o'quvchilarning sumkasi, xonaning burchagi kabi) .-ning qo'shimchasi bilan qo'llanadi Qaratqich kelishigidagi so'z kimning? nimaning? kimlarning? nimalarning? ba'zan qayerning so'roqlariga ham javob bo'lishi mumkin. Gapda ikkinchi darajali bo'lak vazifasida keladi.

Tushum kelishigi shakli.

Tushum kelishigidagi turlangan ot harakatni o'ziga olgan shaxs, narsa ma'nosini bildiradi. Gapda doimo fe'lga bog'lanadi va -ni qo'shimchasi bilan qo'llanadi. Kimni? nimani? kimlarni? nimalarni? ba'zan qayerni? va qayerlarni? so'roqlariga javob bo'ladi. Gapda ikkinchi bo'lak vazifasini bajaradi.

Dasturga ko'ra, o'quvchilarni qaratqich va tushum kelishigida otning belgisiz qo'llanish jarayoni bilan tushuntirish tavsiya etilmaydi.

Ko'p hollarda o'quvchilar qaratqich va tushum kelishigini o'rganishda qiynalishadi. Ya'ni qo'shimchalarini qapda qo'llashda almashtirib qo'yishadi. Pedagoglar bu muammolarni bartaraf etishlari uchun ikki kelishikni bir-birini taqqoslagan holatda orgatish va o'quvchilar bilan darsda ko'proq suhbatlar, savol-javoblar o'tkazish yaxshi samara beradi.

O'quvchilarga bu jarayonni quyidagi jadvalda tushuntirishimiz mumkin.

Bu jarayonda o'quvchilar ongida tartibli ma'lumotlar hosil bo'ladi:

Kelishik	Qo'shimchasi	So'roqlari	Gapdagi vazifasi	Qo'llanishi
Qaratqich kelishigi	-ning	Birlik: kimning? nimaning? Ko'plik:kimlarning? nimalarning?	aniqlovchi	qushning qanoti, kitobning varog'i, Nargizaning sumkasi
Tushum kelishigi	-ni	Birlik: kimni? nimani? Ko'plik: kimlarni? nimalarni?	to'ldiruvchi	qushni parvarish qilmoq, kitobni o'qidi, Nargizani ko'rdim

O'quvchilarga qaratqich va tushum kelishigini bir-biridan farqlashlari uchun quyidagichga topshiriqlarni bajartirish yaxshi samara beradi. Ushbu topshiriqda qaratqich va tushum kelishik qo'shimchalari qo'yiladigan o'rinlar tushurib qoldirilgan. O'quvchilar nuqtalar o'rniga mos kelishik qo'shimchalarni qo'yishlari kerak bo'ladi.

Kanareyka

Rashid ayyonda kanareykasi... tomosha qilib o'tirardi. O'rik tomondan boshqa kanareyka... ovozi eshitildi. Qo'sh...si chap qo'lida bo'sh qafas... ushlagancha u yoqdan bu yoqqa alanglardi. Rashid tezlik bilan qafas... hovliga olib chiqdi. Qo'liga matrap... oldi. Kanareyka qafas... ustiga qo'ndi. Rashid matrap... qushning ustiga tashladi. U qush... qo'liga oldi-da, uyiga qarab chopdi.

Jo'nalish kelishigi shakli.

Biz o'quvchilarga jo'nalish kelishigi shaklining xususiyatlari bilan tanishtirganimizdan so'ng, qo'shimchalarini qo'shilish jarayonini tushuntirish eng muhim jarayondir. Bular quyidagilardan iborat:

- oxiri jarangsiz undosh bilan so'zlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi -ga qo'shilganda, talaffuzda -ka eshitiladi. Ammo, -ga shaklida yoziladi (sinfga, kutbxonaga, uyga).

- k undoshi bilan tugagan so'zlarga -ka qo'shimchasi qo'shiladi(ertakka, terakka, tilakka).

- oxiri q undoshi bilan so'zlarga jonalish kelishigi qo'shimchasi -qa shaklida qo'shiladi(qarmoqqa, quloqqa, buloqqa).

O'rin-payt kelishigi shakli.

O'quvchilarga o'rin-payt kelishigi shaklini tushuntirganimizdan so'ng, o'rin-payt kelishigi

qo'shimchasi –da ning –ta shaklida eshitilsada, -da shaklida yozilishini tushuntirib o'tishimiz, muhimdir.

O'rin-payt kelishigini o'rgatishdagi muammolardan yana biri shuki, o'quvchilar o'rin-payt kelishigi o'rniga jo'nalish kelishigi qo'shimchasini ishlatib, xatoga yo'l qo'yadilar. Bunda kelishik qo'shimchasi qo'shilgan so'zlarni gaplarda qo'llash orqali, muammoni bartaraf etamiz. Jumladan: Maktabga bugun barvaqt keldim. (qayerga? - maktabga).

Maktabda bugun bayram nishonladik. (qayerda? – maktabda).

Chiqish kelishigi shakli.

Bu dars jarayonida ham o'quvchilarga chiqish kelishigining xususiyatlari tushuntiriladi.

O'quvchilarga o'zbek tilidagi barcha kelishik shakllari tushuntirib bo'linganidan so'ng, ularda quyidagi jadval asosida ko'nikmalar hosil bo'lishi kerak:

T/r	Kelishik shakli	Qo'shimchasi	So'roqlari	Gapdagi vazifasi
1	Bosh kelishik	mavjud emas	kim(lar)? nima(lar)?	Ega
2	Qaratqich kelishik	-ning	kim(lar)ning? nima(lar)ning?	aniqlovchi
3	Tushum kelishik	-ni	kim(lar)ni? nima(lar)ni? qayer(lar)ni?	to'ldiruvchi
4	Jo'nalish kelishik	-ga(-ka, -qa)	kim(lar)ga? nima(lar)ga? qayer(lar)ga?	Hol
5	O'rin-payt kelishik	-da	kim(lar)da? nima(lar)da?	Hol
6	Chiqish kelishik	-dan	kim(lar)? nima(lar)?	

Kelishik qo'shimchalarining vazifasi - so'zlarni bir-biriga bog'lash, bu qo'shimchalarsiz jumlar tuzib bo'lmasligini o'quvchilarga tushuntirish maqsadida, darsligimizning chiqish kelishigi shakli mavzusida berilgan "Yalpiz" nomli hikoyasini har xil ranglardagi varoqlarga tushirgan holatda, ya'ni varoqlarni konvert shaklida qilib, har bir partaga alohidadan tarqatamiz. Varoqlarni konvert shalida bo'lishi, dastlab, ularning diqqatini jamlaydi. Har xil ranglarda bo'lishi o'quvchilar kayfiyatlarini oshiradi va qiziqishlarini orttiradi. Bu jarayonda o'quvchilar juftliklarda ishlashlari kerak bo'ladi. Avval o'quvchilar hikoyani diqqat bilan o'qib chiqishadi. Hamda hikoyada keltirilgan kelishik qo'shimchalarini tushirib qoldirgan holatda o'qishlari talab etiladi. O'quvchilar bu jarayonda so'zlarni bir-biriga bog'lanmayotganligini guvohi bo'lishadi. So'ng har bir partadagi guruhlariga alohidadan kelishik qo'shimchasi qo'shilgan so'zlarni o'qishlarini so'raymiz. Masalan, birinchi parta, faqat bosh kelishigidagi so'zlarni, ikkinchi parta, qaratqich kelishigidagi so'zlarni o'qishlari kerak. Zanjir shu tariqa davom etadi. Hamda mashq so'ngida bolalar hikoya mazmunini ham so'zlab berishlari, muhimdir. Ushbu jarayondan ko'zlangan maqsad, o'quvchilarda "o'qib tushunish" ko'nikmasini rivojlantirish, va bir-birlarini fikrlarini eshitish, ya'ni "tinglash" ko'nikmasini rivojlantirish, "so'zlash" kompetetsiyasiga o'rgatishdan iboratdir.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda ot mavzusi yaxlit holda o'rgatiladi. Uni o'rgatish o'quvchilar shu so'z turkumining belgilarini, vazifasini o'zlashtirishga hamda kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozish ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgandir. Ushbu jarayonlarni o'rgatishda yuqoridagi kabi interfaol usullardan foydalanib darslarni tashkil etish, dars samaradorligini oshiradi, har bir o'quvchilarning qiziqishini orttiradi va diqqatlarini jamlaydi,

ularida ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Raxima Mavlvanova Nargiz Raxmankulova. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va intergatsiya. Toshkent« Voris-Nashriyot » 2013.
2. I.A.Karimov. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.- T: "Sharq", 1998, 9-bet.
3. S. Matchonov, H. Bakiyeva, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G.Xolboyeva. "Boshlang'ich sinflarda ona tilni o'qitish metodikasi" 131-142-b (Toshkent-2021).
4. " Grosheva I.V, Djanpeisova G.E, Mikailova U.T, Kenjabayeva Z.A. "O'yinlar orqali ta'lim olish (Toshkent-2020).
5. R. Ikromova, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, D. Sodmonqulova. 4- sinf ona tili darsligi. „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uy (Toshkent- 2017).
6. Umarova Sayyoraxon "Pedagog Respublika Ilmiy Jurnalı"(2023).
7. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldosheva, Sharoljon Sariyev. "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent «NOSIR» nashriyoti (2009).